

Baltavári Tamás:

Erdély és a román vajdaságok hatalmi viszonya a XVII. század első felében

Dolgozatom címe első hallásra talán nem ébreszti fel a tisztelt olvasóközönség egyöntetű érdeklődését, hiszen jobban lenyűgözi az embert a koraujkori környezetben dinamikus fejlődésnek induló nagyhatalmak története. A tőke, az ipari fejlődés és a kereskedelem motorja által hajtott-hajszolt Nyugat Európa arculata már fél évszázados léptékben is markáns változásokat mutat. Elég megemlíteni Jánossy Ferenc –ma már elavultnak tartott illetve átértékelt, kissé marxista fűszerezettségű- tételét, az akkumulációs lavina elvét, miszerint a megtermelt javak körforgása és átalakulása állami energiává visszahat a társadalmi berendezkedésre, bővíti az európai és gyarmati árucserét, távoli tájegységeket köt össze.¹ Fernand Braudel elemzése pedig kimutatták az információ áramlásában bekövetkező mennyiségi változásokat, mely természetesen nagy hatást gyakorolt a kultúra és a művészetek világára is, ugyanakkor a nemzeti identitás csíráinak is előfeltétele volt.²

Az egyes régiók közötti kapcsolatok többfélék lehetnek, de a legritkább esetben tekinthetőek pusztán gazdasági, kölcsönös profitszerzésen és országok közötti méltányos nyereséggel járó munkamegosztáson alapuló viszonyoknak. Elég itt a központ és a perifériák illetve gyarmatok közötti kétségtelenül logikus, az utóbbiak számára azonban hosszú távon tragikus, egyenlőtlen kapcsolatukra. A központ, Franciaország, Anglia és Hollandia termékeikkel és tőkéjükkel együtt hatalmat is exportáltak. Tették ezt az előnytelen hitelek, gazdasági és kereskedelmi monopóliumok, mindenkit lefizetni képes külképviseltek és katonai tanácsadók formájában. Az állami energia ezen megnyilvánulásainak kusza hálózata olyan gravitációs mezőt teremtett, mely erősebben vonzotta magához „gazdasági vazallusait” mint a török birodalom százezres seregei és hűbéri szerződésai.

A perifériák –leginkább Kelet Európa és a Balkán- a nyugattal szemben minimális társadalmi vagy gazdasági változást mutatnak. Ezek a változások is elsősorban a központ függvényei, amennyiben periférikus nyersanyag ellátó, vagy távolsági kereskedelmet lebonyolító szerepükhöz alkalmazkodnak. A társadalmi dinamizmus hiányát legjobban oszmán balkáni berendezkedés szemlélteti. A régió beépülése egy központosított, bőséges

¹ Jánossy Ferenc: Az akkumulációs lavina megindulása. Bp., Magvető, 1979.

² Braudel, Fernand: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Bp., Akadémia, 1987.

erőforrásokkal rendelkező birodalomba elméletileg hasonló feltételeket teremthetett a fejlődésnek mint nyugaton, a társadalmi és gazdasági átrendeződés jelei azonban évszázadok alatt is elenyészőek.³

Az általam tárgyalt régió, mely a mai Románia területét öleli fel, még kevésbé tudott részt venni az európai munkamegosztásban. A vazallusok pusztá létüket ugyan annak a jelenségnek köszönheték mely fejlődésüket is megakasztotta, annak, hogy ütköző államokként funkcionáltak. Az ütköző állam kifejezéssel kapcsolatban azonban felvetődik néhány fontos kérdés. A fogalom elsősorban geostratégiai, katonapolitikai vetületű, melyek elemzésekor komoly különbséget vélünk felfedezni a Magyar Királyság és a vazallusok között. Elég egy pillantást vetni a térképre, hogy megállapítsuk, a Magyar Királyság valóban klasszikus ütközőállam formával bír, és ez még látványosabb, ha ráillesztjük végvárrendszerünk objektumait. Erdély és a vajdaságok viszont szinte szabályos egyenlő sugarú kört kerítenek be, logikusan felépített védműrendszer nélkül, és az Oszmán Birodalommal átellenben olyan –lengyel, kozák, orosz, tatár- területekkel határosak, melyek esetében többször beszélhetünk a nagyhatalmakhoz viszonyított hatalmi vákuumról, mint a Portára nézve fenyegető, terjeszkedő országokról.

Elméletileg olyan területek, melyek alkalmasak lettek volna a –még akkor is a török hadsereg nagyobb részét képező, a török államberendezkedésnek is alapjául szolgáló- szpáhi lovasság sikeres bevetésére, és a kezdetben nyugati színvonalú tüzfegyverekre építő portai gyalogság és tüzérség fölényének kihasználására. Az is figyelemre méltó, hogy a XVI. század közepén a Földközi-tenger keleti felében egyeduralkodó török flottát sem aknázták ki, hogy a fekete-tengeri szállítás infrastruktúrájának kiépítésével megduplázzák a hadsereg akciórádiuszát a lengyel és ukrán területek felé.

Ez a problémakör még sok kutatást kíván, ugyanakkor lényegében helyes választ kapunk, ha arra gondolunk, hogy a török expanzió célja új tímárbirtokok ezreinek kiépítése mellett elsősorban a gazdag, nagy népsűrűségű, sok rájával kecsegtető és komoly kereskedelmet bonyolító térségek megszerzése volt. Ezért háborúzott a Porta elsősorban a keleti fűszerutak mentén, és ezért próbált áttörést elérni az Alpok és a Kárpátok találkozásánál még akkor is, ha ez rendkívül magas költségekkel és vérveszteséggel járt együtt. Ez a jelenség masszív bizonyítékát nyújtja annak, hogy az állam energiája nem a legkisebb ellenállás felé

³ És itt nem a belső migrációra, vagy vallási-kulturális változásokra gondolok, hiszen azok elsősorban az éghajlat, a háborúk és a politika függvényei voltak.

irányítja expanzív megnyilvánulásait.⁴ A Fodor Pál által kifejtett oszmán hódító ideológia szimbolikus tárgyát képező „Kizil Elma” pedig -melyet kezdetben Konstantinápoly majd Buda és Bécs testesített meg- nehezen lett volna leképezhető Krakkón kívül bármely északi városra.

Az „ütközőállam” másik fontos ismérve az, hogy a szemben álló hatalmak seregei számára felvonulási területként szolgál. A török másfél száz éves magyarországi uralma alatt azonban hadászati méretű átmenő forgalomról a térségben ugyancsak nem beszélhetünk, egyetlen komolyabb hadiút sem vezetett a vazallusokon keresztül. Ruméliából nyugat felé a Duna vonala szolgált elsődleges hadiútként, a Száva és a Dráva iránya másodlagos jelentőségű volt. Észak felé az úgynevezett „bácskai út” vezetett a Temesközön át a partiumi vidéken Tokaj és Eger, valamint a Lengyelország felé tartó Kassa-Bártfa-Eperjes útvonal irányában. Az erre folytatott török hadjáratok legfőbb célja Erdély –és általa a vajdaságok- végleges elszakítását célozták a Habsburg hatalmi befolyástól. A lengyel és kozák sztyeppék felé pedig, illetve a kánsággal való szárazföldi összeköttetés céljából a Fekete-tenger partján épült ki egy szűk korridor, melyről a vajdaságokkal kapcsolatban még esik szó.

Ezen megállapítások alapján leszögezhetjük, hogy a török északi front csak másodlagos fontossággal bírt, és az Európa szíve felé törekvő iszlám expanzióknak a tárgyalta vazallus államok csupán passzív jobbszárnyát képezték. Ütközőállamok helyett Konstantinápoly hatalmi kisugárzása által konszolidált semleges régióknak tekinthető a „dar el iszlám”, azaz az iszlám földek határán, de nem a „dar el harb”, a háború házának előcsarnokában.

Így történhetett, hogy Európa és az oszmán birodalom erővonalai elkerülték a vazallus térséget, mely viszonylagos békét hozott az ittenieknek, ugyanakkor elvágta őket a külvilágtól, befagyasztotta fejlődésüket.

Fejtegetésem fontosságát akkor érthetjük igazán, ha a térség török kori kutatásaiban és a történész körök –Erdély és a vajdaságok történetével kapcsolatos- különböző állásfoglalásaiban jobban elmélyedünk. Dolgozatom véges határai miatt most csak egy problémára hívnám fel az olvasó figyelmét, a magyar és román történettudomány ellentétes szemléletére, anélkül, hogy a politika síkjára terelném a szót.

⁴ Érdemes lenne végigvezetni Ausztria expanziós politikájának történetét a balkáni kérdés tükrében, melyről a legtöbb történeti munka úgy nyilatkozik, hogy csak akkor élvezett elsőbbséget amikor a nyugati hatalmi kisugárzása éppen meggátolta Ausztria nyugati pozícióinak erősítését.

Míg a magyar történetírás az Erdélyi Fejedelemség létét a független magyar államiság átörökítőjeként értelmezi és azt meggyőzően igazolja is, a román történészek úgy értékelik a török korszakot, hogy az indította el a „három román királyság” közeledését, melynek logikus következménye lett a mai Románia megszületése.⁵ Szerintük a Rumélia szorító ölelésében elszigetelt három terület akaratlanul is az egység felé tendált, elősegítve az elveszített római kori szállásterület és az oláh vajdaságok szellemi integrációját. Ezt a véleményt a legszélesebb román történész körök szinte axiómaként kezelik, mint Jorga⁶ vagy Giurescu, és Calin Felezeu, aki elmélyülten foglalkozott Erdély török kori státuszával⁷.

Tételük alátámasztásakor a legfontosabb követelmény annak bizonyítása, hogy a három terület Konstantinápolytól való függősége, tehát a státuszuk hasonló, illetve hogy a vajdaságok és a fejedelemség kapcsolatrendszere, egymáshoz való viszonyuk, egymásra hatásuk is kölcsönösségen alapszik.

A tétel igazolásának első pontja, tehát a vazallusok szuverenitásának vizsgálata kapcsán a magyar és a román történészek véleménye a közelmúltban közeledett ugyan egymáshoz, a román nemzeti önbecsülés azonban a mai napig ragaszkodik ahhoz, hogy a vajdaságokat Erdélyhez hasonló –ahdnáméra épülő- szerződéses viszony kötötte a „Fényes Portához”. Diplomatikai vizsgálatok sora várat még magára ahhoz, hogy a vajdaságok államiságának mértékét, esetleges autonómiáját pontosan tisztázni tudjuk, az azonban bizonyos, hogy Erdély függőségének mértéke nem csak a gyakorlatban, de diplomáciai mértékegységekkel mérten is előnyösebb volt.⁸

A térség államainak fizikai és szellemi kölcsönhatásának illetve egyoldalúságának vizsgálatához kiindulópont lehet Durandin magyarul is megjelent átfogó munkája a román nép történetéről. A szerző a problémát tárgyalva gyakran hivatkozik a manapság is népszerű román származású író és filozófus, Mircea Eliade tételeire, melyek a románok oszmánellenes –keresztes háborúként és Európa védőbástyájaként- értelmezhető korszakait tekintik vezérfonálnak. Durandin a vajdaságok hűbéri függésével kapcsolatban is Eliadét idézi: „Ami pedig a vajdák kétszeres vagy háromszoros –a magyaroktól, a lengyelektől és a törököktől való- hűbéri függését illeti, ezt a román történetírás éppenséggel a hűbéri státus egyfajta érvénytelenítésének tekinti...”.

⁵ A román történetírás a közeledés alatt az itt élő nép régmúltba vesző spirituális gyökerei által predesztinált újra egymásra találását érti, és nem a román etnikum több évszázados fokozatos erdélyi beszivárgását hangsúlyozzák. Catherine Durandin ezt a kollektív tudattalan evolúciós pszichológiájával értelmezhető spirituális egységet olyan a szintézisen túlmutató fogalomnak tekinti, melynek összetevői, például történelmi elemei, akár ellentétes előjelűek is lehetnek: „A specifikus kiemelése a szomszédoktól való különbözőség elmélyítésével jár együtt.”

⁶ Jorga, Nicolae: *A románok története (Istoria românilor)* Bukarest 1935-1939.

⁷ Felezeu, Calin: *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomana* Cluj-Napoca, 1996.

⁸ Papp Sándor: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom észak-nyugati határainál. In.: *Aetas*, 2002/1.

Erdély és a román vajdaságok hatalmi viszonyainak elemzésekor nem térhetünk ki azok történeti áttekintése elől. A magyar királyok közül elsőként II. András próbált befolyást szerezni a térségben azáltal, hogy a Német Lovagrendnek adományozta a Keleti-Kárpátok mindkét oldalát. Ekkoriban elsősorban a kunok által lakott moldvai területek a magyar külpolitika célpontjai, hiszen innen, a sztyeppe felől leselkedik a legtöbb veszély az országra, Havaselve pedig a Szörényi bánóság kivételével jórészt bolgár, vagy bizánci fennhatóság alatt állt. Moldova konszolidálására és a kunok megtérítésére 1227-ben Endre megalapítja a milikói római katolikus püspökséget, s bizonyos számú magyar lakosság már ekkor megtelepedik ott. A XIV. század közepén Nagy Lajos létrehozta a vajdaságokat. A vajdaság intézménye Erdély mintájára született, de természetesen nagyobb hangsúlyt kapott szerepében a határvédelem mint az integrációs hatású közigazgatási tevékenységek. A vajdaságok ekkor valóban ütközőállamokként funkcionáltak.

A XV. században a vajdák a magyar király hűbéresei, akik hivatalosan portánként egy-egy lovat tartoznak adni minden magyar király trónra lépésekor. A függés mértéke mindig az aktuális magyar központi hatalom erején múlik. Moldvát elsősorban a lengyel-litván hatalom gravitálja magához, míg Havaselve a török-magyar háborúk színterévé válik.⁹

A század második felében csökken az oszmánok nyomása a Balkánon, a Magyar Királyság pedig Mátyás nyugati orientációja miatt ugyancsak teret enged a vajdaságok különállásának. Ebben a hatalmi vákuumban éli fénykorát Moldova Stefan cel Mare, azaz Nagy István uralkodásakor, Havasalföld pedig a Vladok és Laióták uralma alatt ugyancsak sikeresen folytat kétkulacsos politikát Buda és a Porta közt.

Konstantinápoly elestével a vajdaságok az ortodox keleti kereszténységhez való kötődésük miatt Bizánc államiségét is megőrző örökösöknek tekinthetők, és annak hagyományait megtartva történelmileg is kötődtek a császárok régi székhelyéhez, mely a műezzinek énekétől lett ugyan hangos, de a megrázkódtatás elmúltával a toleráns szultáni egyházpolitika következményeként gyorsan újjászerveződött a keresztény egyházszervezet.¹⁰ A kötődést tovább erősítette a török elől menekülő görög és szerb népesség Dunától északra diaszpórákban való letelepedése is.

A század végére az oszmánok kiépítették a Fekete-tenger nyugati partvidékén azt a szűk átjárót, mely a sztyeppékre nyílt és megteremtette az összeköttetést a krími tatárokkal.

⁹ A román történészek a magyar felekezeti nyomást tartják még fontos tényezőnek abban, hogy az ortodox vlach vajdaságok időről-időre elszakadtak a magyar hatalomtól. Moldova esetében viszont ez a logika nehezen összeegyeztethető az eseményekkel.

¹⁰ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste 1453. Bp., Osiris, 2000. 195.o.

A Duna és a Dnyeszter torkolatvidékein Kília és Akkerman (Dnyeszterfehérvár) szolgált bázisul e vállalkozáshoz, mellyel ellenőrizhetővé vált a Fekete-tenger nyugati partvidékének kereskedelme, és ezzel párhuzamosan a vajdaságok hátában létrejött a szilisztrai szandzsák, valamint Budzsák és a jediszáni török terület, s lassan behódolt az összes görög alapítású kikötőváros is.¹¹

Szulejmán hódításaival Havasalföld végérvényesen az oszmán hatalom alá kerül, Moldva kétségbeesetten próbál Lengyelország védőszárnyai alá bújni, olykor pedig Bécsnek esküszik hűséget, s a század közepén kialakul az új regionális hatalom, Erdély, a török vazallusa.

Az Oszmán Birodalom keleti és nyugati határain több a Portának alávetett, de belső függetlenségét bizonyos mértékig megtartó állam jött létre. Az Égei-tengeren Naxos, a Kaukázusban Grúzia egy része, az Adria melletti Ragusa, és a Giráj család által uralt Krími Kánság is a szultánok alárendeltjévé vált.¹² A függés foka minden ország esetében különböző, azt testre szabottan a régió jellegéhez és az alárendelt fél képességeihez igazította a szultánatus. Ragusa a külkapcsolatok építésében élvezett nagyobb szabadságot, a kánok a reprezentatív diplomáciában fejezhették ki látszólagos különállásukat, illetve azt, hogy egyenrangúak a Portával.¹³ A vazallusi viszonyt a már korábban említett ahdnáme szerződésekkel tették hivatalossá, mely természetesen alárendeltséget fejezett ki, ugyanakkor azáltal a török hatalom túlkapásait is kordában lehetett tartani.

Itt szeretném újra hangsúlyozni, hogy a román vajdaságok -legalábbis a XVI.-XVII. s században már nem ahdnáme jellegű szerződésben álltak a Portával, hanem olyan berat típusú iratokkal találkozunk, melyeket a szandzsákbégek beiktatásánál használtak.¹⁴ Ezzel szemben az ahdnámé -melyet a fejedelmek mindenkor megkaptak- formai és tartalmi tekintetben egyaránt azon okmányokhoz áll közelebb, melyekkel a nyugati keresztény királyságokkal kötött szerződést. Ez is azt erősíti meg, hogy nagyon gyöngye lábakon állt a vajdaságok autonómiája.¹⁵

¹¹ Feridun M. Emecen: Az Oszmán birodalom sztyepei határai és a moldvai kijáró. Ford.: Papp Sándor. In.: Aetas, 2003/2.

¹² Papp Sándor: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom észak-nyugati határainál. In.: Aetas, 2002/1.

¹³ A Kánság ugyanis a Mongol Birodalom örököséként az oszmánok szemében is tiszteletet ébresztett, és Dzsingisz leszármazottait a török diplomácia nagyon tapintatosan kezelte. Az oszmán hadsereg függése a tatár segédsapatoktól viszont katonai téren tette szorosabbá a hűbéri viszonyt.

¹⁴ Tehát a díván, illetve a kancellária a birodalom közigazgatásába szervesen illeszkedő, helytartói szerepként értékelte a vajdák működését. Ez a reprezentáció más területein is jellemző volt, a beiktatás szertartásrendjében sem találunk igazán egyedi szimbólumokat. Az erdélyi fejedelmeket viszont a kaftánon kívül a különállást szimbolizáló joggal, zászlóval, süveggel és karddal ékesítették.

¹⁵ Papp Sándor: Keresztény vazallusok az Oszmán Birodalom észak-nyugati határainál. In.: Aetas, 2002/1.

Erdély vazallusi viszonyát nem ismertetem részletesen, hiszen komoly irodalma van. Azt viszont hangsúlyozni kell, hogy a keresztény vazallusok közül rá nehezedett a legkisebb nyomás. Ezt elsősorban geostratégiai helyzetének köszönhetette, hiszen a Kárpátok és az erdélyi havasok szegélyezték. A fél tucat hadiútként használható hágó és szoros korlátozta a betolakodók stratégiáját, és ez még koncentrált (összetartó) támadás esetén sem mindig hozott sikert, hiszen a védekező fél jó súlypontozással egyenként végezhetett velük.¹⁶ Az sem elhanyagolható, hogy a Magyar Királyságon keresztül viszonylag szoros kapcsolatba léphetett akár a Habsburgokkal, akár Lengyelországgal, s mindkét lehetőségre példákat is találhatunk.

Erdély a portai adó –mely relatíve ugyancsak csekélyebb volt a többi vazallusnál– befizetése fejében önállóan intézhette belső ügyeit, a szultánok csak a fejedelem személyének elfogadásában éreztek kompetenciát. A külügy vitele ugyan nem élvezett teljes szabadságot, a Porta azonban a részletekbe csak ritkán avatkozott bele. Később látni fogjuk, hogy az erdélyi fejedelem által, katonai erő bevetésével kinevezett oláh vajdák ellen sem lépett fel tevőlegesen, vazallusának vazallusát sokszor kész tényként könyvelte el amennyiben az befizette a rendes adót. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy a fejedelmek szinte minden esetben –titokban– felesküdték a magyar koronára. Ez a tény sem a vazallusok egymáshoz való közeledését és függetlenedési vágyát támasztja alá.

A vajdaságok esetében a Konstantinápolytól való függés a kortársak szemében is sokkal szembeötlőbb volt. Az oszmán főség által előírt adó összege a mindenkori körülmények szerint változott, de valós gazdasági függőséggel járt, mivel Konstantinápoly monopóliumot gyakorolt a vajdaságok külkereskedelme fölött.¹⁷ A török főség politikai következményekkel is együtt járt. A szultánok beavatkoztak a választott vajdák beültetésébe, tetszés szerint fogadták el, vagy tették le őket. A XVII. században a vajdajelöltnek komoly anyagi áldozatot kellett hoznia, hogy Konstantinápoly megerősítse a hatalmát. Bethlen Gábor vajdákkal folytatott levelezéseiben is szembeötlő, hogy beiktatásukkor teljesen eladósodtak, mely tartozásokat vagy tovább örökítették utódaikra, vagy saját népüket, bojárjaikat szipolyozták ki a törlesztés fejében.¹⁸ Végül pedig a hűbéresi státusz nem engedte hivatalos külpolitika folytatását sem, szövetségek csak titkos tárgyalásokon születhettek. Ehhez képest

¹⁶ Erdély védelmi stratégiája nagyon emlékeztet a Nagy Frigyes korabeli Poroszországra. A poroszok –katonai szóhasználatnál élve– a „belső vonalon” sikeresen dacolhattak több, velük egyenrangú ellenféllel.

¹⁷ Erdély ezzel szemben teljes kereskedelmi szabadságot élvezett, és külkereskedelmi kapcsolatait nyugat és észak felé erősítette. Bethlen Gábor merkantilista gazdaságpolitikájának logikus eleme volt, hogy korlátozta a vajdaságok és a Balkán felé folytatott magánkereskedelmet, sőt, több esetben teljes zárlatot rendelt el. Ennek legfőbb oka az volt, hogy korlátozza, illetve állami felügyelet alatt tartsa a keleti luxuscikkek beáramlását.

¹⁸ Stephan Tomsa levelei Bethlen Gáborhoz. Jászvásár, 1622. szept. 4. In.: Történelmi Tár. 1886. 236, 236, 238.o.

Erdély viszonylatában elég Báthori István vagy Bethlen kiterjedt szövetségi kapcsolataira gondolni.

A két vajdaság geostratégiai elhelyezkedése folytán védtelen volt minden külső nyomás ellen, és ezen maximum az segített, ha minél több szomszédos hatalommal szövetségi viszonyba léptek, s így fékeztek a könnyű konkra vágyó hatalmasságokat. Mindkét vajdaság tarthatott saját hadsereget, a gyenge gazdasági háttér azonban komoly veszély esetén is csak öt-tíz ezer főre maximalizálta azt, pár hónapra elegendő zsolddal és ellátással. Erdély ugyanakkor 25-30 ezer fős sereg kiállítására és eltartására is képes volt.) A vajdák seregei így inkább csak rendfenntartó és testőrségi feladatokat láttak el, vagy a török hadsereg segédcapataiként szolgáltak.¹⁹A rendfenntartó és testőri szerepre viszont nagy kereslet volt mind Jasiban, mind Tergovistében. Az egykorú dokumentumokban számos utalást találunk arra is, hogy Erdély pár száz vagy ezer fős kontingenseket ad bérbe a vajdáknak²⁰ –gyakran a Porta heves tiltakozása mellett.²¹

Moldvában és Oláhországban egyaránt áldatlan állapotok uralkodtak. A védelmi potenciált erősen csökkentette, hogy a török a birodalom felé eső védelmi vonalat átszakította, és a nagyobb központokban állandóan katonai erőt állomásoztatott. Ez talán a legmarkánsabb különbség Erdély és a vajdaságok különállásában.

A helyi török erők a banditizmus és a fosztogatások ellen nem léptek fel erélyesen, csupán állomáshelyeik szűk körzetében volt a hétköznapi élet biztonságosnak nevezhető. Ebből a szempontból Moldva még mostohább helyzetbe került, rendszeresek voltak a kozákok és lengyelek betörései, a nogáj és tatár törzsek pedig folyamatosan szivárogtak át a Dnyeszteren, letelepedtek a portai központi kormányzat tiltakozása és a török seregek folyamatos tisztogatásai ellenére.²²A helyzet itt nagymértékben emlékeztetett a magyarországi határvidékre. Mikor a porta szabályos háborúkat vívott 20-30 ezres tatár seregek közlekedtek Moldvában, és viselkedésük nem sokban különbözött attól, mintha már ellenséges területen járnának. A tatár seregek mozgásáról szóló információk Erdély számára is létfontosságúak voltak, hiszen a nomádoknak a Kárpátok vonulata sem mindig parancsolt. A fejedelmek és a

¹⁹ Erdély is tartozott segélycsapatokkal, kiállításukra azonban csak ritkán került sor, főleg Erdély hanyatló korszakában, és a „törökös” Bethlen idején. Bethlen Szkender pasával folytatott moldvai hadakozását a fejedelem szövetségi viszonyként próbálta feltüntetni, majd pedig a Jenő várának átadásáért folytatott elkeseredett diplomáciai harcban szolgált ütőkártyaként Erdély számára.

²⁰ Bethlen Gábor levele Radul Michne moldvai vajdához. Gyulafehérvár. 1618 június 21. In.: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk: Szilágyi Sándor. Pest, 1881. VII. 485-486.o.

²¹ Bethlen Gábor levele Szkender pasához. Gyulafehérvár. 1618. július 11. In.: Bethlen Gábor. Levelek. Szerk.: Sebestyén Mihály. Bp.,1980. 100-110.o.

²² Feridun M. Emecen: Az Oszmán birodalom sztyeppe határai és a moldvai kijáró. Ford.: Papp Sándor. In.: Aetas, 2003/2.

moldvai vajdák levelezésének egyik legfőbb témája éppen ezért a tatár haditervek és csapatmozgások kipuhatolása volt.

Az erdélyi határok mentén sem volt mindig nyugalom. Gyakran érte vád a fejedelmeket, miszerint csapataik a hágókon átkelve sarcoltatják a vajdák alattvalóit, sőt, adót szednek a fejedelem nevében.²³

A rendfenntartó és határvédelmi szerep mellett a vajdák seregei elsősorban testőrségi feladatokat láttak el. Ha megnézzük a vajdasági uralkodók listáit, egyértelműen instabil belpolitikára következtethetünk. Bethlen Gábor uralkodása idején –mely időszak a térségre nézve viszonylag nyugodtnak mondható- mind Moldvában mind Havasalföldön átlagosan két évig maradtak hatalomban, és ez az arány sem előtte, sem utána nem változott. Ez a jelenség elsősorban a Porta hatalmi politikájával magyarázható. A díván legfőbb célja a három vazallus egymás elleni kihasználása volt, így szinte minden vajda és fejedelem tartott a kezében egy-két ellenjelöltet, ha szomszédját puccsal vagy erőszakkal le akarta taszítani.²⁴

A „Dívide et impera” elve az egyes vazallus államokon belül is jól működött, Konstantinápoly tele volt olyan rokonokkal, túsokkal, elűzött bojárokkal, akiket ellenjelöltként lehetett alkalmazni. Szandzsák béli vagy portális katonaságra soha alig volt szükség, ha egy vajda kegyvesztetté vált. Elég volt megbuktatásához a polgárháború és a szomszédos vazallusok beavatkozása.

Erre a feszült, bizalmatlan viszonyra világít rá Görög Ferenc egyik 1880-as években íródott cikke.²⁵ Báthory Gábor és Bethlen fejedelemsége idején kíséri végig Erdély és a vajdaságok diplomáciai és hatalmi viszonyát. Stratégiai szempontból egyetlen szövetséget, hűségnyilatkozatot sem tekinthetünk tartósnak, így azt sem csodálhatjuk, ha az erdélyi országgyűlések rendre olyan végzéseket hoznak, hogy a látszólag szövetséges egyik vagy másik vajdasági határon be kell vágni, el kell reteszelni a hágókat.²⁶ Ennek ellenkezőjére is találunk példát, gyakran Bethlen Gábor panaszolja be a török udvarban szomszédjait, akik hasonló védelmi intézkedéseket tesznek, ezzel bénítva a kereskedelmet és a diplomáciai szolgálat munkáját.²⁷

²³ Bethlen Gábor levele egy török pasa kajmekámhoz. 1628. március 22. In.: Török-magyarokori Állam-Okmánytár. Szerk.: Szilády Áron-Szilágyi Sándor. Pest, 1869. II. 51-65.o.

²⁴ Bethlen a Dnyeszter melletti hadjárata idején egy bizonyos Markó vajdát pártolt, és több levelében ajánlja őt valamely vajdaság élére. 1618-ban pedig olyan vádak érik a Portáról, miszerint Poharnik Lupult szeretné minden áron Havasalföld vajdájává tenni.

²⁵ Görög Ferenc: Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz. In.: Történelmi Tár. Pest, 1880.

²⁶ Példa erre az 1619 május 5-25.-i fehérvéri országgyűlés V. törvénycikke. In.: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk.: Szilágyi Sándor. Pest, 1881. VII. k. Törvények és okiratok. 514.o.

²⁷ Bethlen Gábor levele Szkender pasához. Kolozsvár, 1618. november 12. In.: Bethlen Gábor. Levelek. Szerk.: Sebestyén Mihály. Bp., 1980. 111-112.o.

Itt érdemes kitérnünk Erdély védelmi képességeire még egyszer. A magas hegysek nem mindig voltak a védelem hathatós eszközei. Egy-egy markánsabb hadvezér képes volt bizonyos évszakokban a jelentősebb hágókat és szorosokat elkerülve betörni Erdélybe, s ilyenkor a szorost megszálló védekező fél került csapdába. Jó példa erre Báthory Gábor 1611 júliusi brassói veresége Radul vajda ellen, és 1690-ben Thököly is egy bravúros elterelő mozdulattal zárta kelepcébe az erdélyi-császári csapatokat a Töröcsvári szoros mellett Zernyestnél.

Most pedig időzzünk el Erdély és a vajdaságok kapcsolatainak főbb állomásainál. Az első tulajdonképpeni, csupán erdélyi fejedelem, -előtte vajda- Báthory István volt. Lengyel királysága idejétől nevezte magát fejedelemnek: „Princeps Transylvaniae”.²⁸

Báthory éppen csak megérkezett krakkói székhelyére, mikor a moldvai események Erdélyt az első komolyabb beavatkozásra készítették. 1577 telén székely csapatok ültetik vissza vajdai székébe a száműzött Pétert.

Az általam taglalt korszak nyitányaként a 15 éves háború új hatalmi viszonyrendszert teremtett a vazallus államokban. A magyar történetírás méltán lehet büszke az 1595 május-júniusában kötött szerződésekre, melyekkel a vajdaságok valódi hűbéres viszonyba kerültek Báthory Zsigmonddal, aki ezután felvette és használta a „Havasalföld és Moldva fejedelme” címet. Ezzel szemben a román történetírás természetesen a századforduló eseményeit domborítja ki, megint csak Eliadét idézve a román nép oszmánellenes küzdelmének harmadik, legragyogóbb fénykorát hozta el Vitéz Mihály havaselvei vajda –később erdély fejedelme. „A gondolat, hogy Romániának, mint a keresztény nyugat védőbástyájának történelmi küldetése van, ott élt minden nagy román vajda tudatában.”

Vitéz Mihály egyesítési törekvéseit, melyek a későbbi „Nagy Románia” eszméjének példaképévé tették, csupán az árnyékolja be, hogy a vajda legkevésbé a román nép nemzeti energiáira támaszkodva építette ki a hatalmát, hanem Ausztria pénzügyi támogatásával, és az erdélyi székelyek megnyerésével, kik már csak tőle várhatták régi szabadságuk visszaszerzését. Mihelyt azonban Székely Mózes, hadainak kapitánya a moldvai hadjárat során elpártolt tőle, hatalma is véglegesen összeomlott.

Báthory Gábor uralkodása és kapcsolata a vajdákkal két fontos problémakört vetít elénk. Az első az úgynevezett hitlevelek kérdése. A hitlevél az a véd- és dacsövetséget

²⁸ Érdekes módon a titulusok szóhasználata esetében a román történetírás is következetesen használja az erdélyi uralkodók esetében a „principe” kifejezést, melynek jelentése fejedelem vagy herceg, de mindenképpen magasabb jelentése van, mint a vajdákra ugyancsak következetesen használt „domn”, azaz „dominus” szót, mely elsődlegesen főurat jelent

hitelesítő dokumentum, mely a jó viszonyban levő vazallusok közt rendszeresen megkötöttet.²⁹ Semmiféle alá- vagy fölérendeltséget nem jelentett, hacsak a titulusok közti különbségeket nem vesszük figyelembe. Az ilyen szövetségkötés a Portának sem szűrt szemet, hiszen az előbb elmondottak alapján a szultán is érdekelt lehetett az ilyen kapcsolatokban. Weiss Mihály brassói bíró naplójából tudjuk, hogy a hitlevélben szereplő 8000 forintnyi egyszeri ajándékot –tehát nem rendszeres adót- többszöri sürgetése dacára sem kapta meg Moglia Konstantin vajdától. Báthory ezen felbőszülvén Weissel vissza akarta küldeni a hitlevelet, s az ügy bonyolódása folytán az többször került vissza a vajdához, majd újra Báthoryhoz.³⁰

Amennyiben a szerződés nem volt több elvi megállapodások sorától szinte egyenrangú felek között, és tudván azt, hogy bármelyik vazallus támadást indíthatott hitleveles társa ellen is, felvetődik a kérdés, vajon miért volt szüksége Báthorynak ezen botránnyos diplomáciai aktussorozatra. Amennyiben e szerződéseknek szimbolikus és esetleg szakrális jelentőségükön kívül nem volt komolyabb súlyuk, a történet érthetetlen és mélyebb feltárássra szorul.³¹

A másik fontos kérdéskör az erdélyi szászok és a vajdaságok kapcsolatával van összefüggésben. Vajon e két teljesen különböző kultúrájú és életminőségű csoport hogyan tudta megoldani ilyen példásan az együttműködést Báthory ellen. A kérdés úgy hangzik, vajon a széleskörű kereskedelmi kapcsolatokon és Bécs Báthory ellenes diplomáciai erőfeszítésein kívül volt-e egyéb motorja a zökkenőmentes kooperációnak, vagy csak a közös ellenség, az ekkor már a realitás talaját vesztett fejedelem űzte őket egy zászló alá.

Az sem kizárható, hogy Szeben elfoglalása és Báthory szász ellenes politikája egy biztos bázis megteremtése érdekében történt, hogy a fejedelem onnan kapcsolja össze a vajdaságokat fejedelemségével.³²

²⁹ Példaként említem Radul Michnea moldvai vajda hitlevelét, mert formálisan Havasalföld vajdája is volt ez időben. (Kiváltképpen érdekes okirat, mert a vajda magát fejedelemnek titulálja.) Az eskütétel részlete így hangzik: „Először azért mi fogadjuk ezt ő nagyságának (Bethlen. A szerk.) ilyen hittel, hogy az atya fiú és szentlélek szentháromság egy bizony Isten engem úgy segítjen, hogy mind fejedelemségünkben, s mind pedig fejedelemségünkötől privatus levén, jóban, és mind gonoszban (ő nagyságához mint kedves atyánkfiahoz igaz és hív lévén) vele tartunk barátjának barátja, ellenségeinek pedig ellensége leszünk.” In.: Török-magyarokori Állam-Okmánytár. Szerk.: Szilády Áron-Szilágyi Sándor. Pest, 1869. I. 193-194.o.

³⁰ Görög Ferenc: Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz. In.: Történelmi Tár. Pest, 1880. 515-516.o.

³¹ Moglia Konstantin és Báthory között 1610 közepére helyreállt a jó viszony, s a hitleveleket újra kicserélték. Sőt, a két vajda még ez évben segédcsapatokkal támogatta a fejedelmet, aki a Magyar Királyság felől fenyegető veszély hatására hirdetett hadfelkelést.

³² Amennyiben a szász székek, főképpen Brassó területe a fejedelmi hatalom kisugárzásának következetes támogatói lettek volna, a fejedelemség jóval nagyobb súllyal léphetett volna fel Havasalföld felé, mely ebben az időben Radul Serban vajda kormányzása alatt a Habsburg politikát támogatta.

Bethlen fejedelemségét a török mellett a vajdáknak³³ köszönhette, akik jelentős részt vállaltak Báthory megbuktatásában. A fejedelemmel 1613 október 26.-án kölcsönös hűséget esküdtek egymásnak. A „köteles atyafiság” feltételei között szerepelt a rendszeres levélváltás ígérete is, mely a hagyományoknak megfelelően magyar nyelven történt.

II. Mátyás külpolitikai erőfeszítései a „törökös Bethlen Gábor” ellen a következő évre megrontották a jó viszonyt a vajdaságokkal. A nagyobb veszély Moldva felől leselkedett, mivel a vajda a lengyelek és Ausztria közötti ingadozás után Bécsnek kötelezte el magát. Ilyen körülmények között Bethlen arra kérte és figyelmeztette a nagyvezért, hogy vigyázni kell a vajdára, és mielőbb el kell mozdítani székéből, mielőtt Oláhországban is megerősödne a Habsburgok hatalma.³⁴

Mielőtt azonban Bethlen figyelmeztetései beigazolódtnak volna, lengyel csapatok taszították le Tomsa Istvánt, és a fejedelemség gyorsan elismerte az új vajda, Moglia Sándor hatalmát.³⁵Ezek után a fejedelem legfőbb dolga volt a portát rávenni, hogy fogadja el az új vajdát. Tudta, hogy a lengyelek bábját csak úgy támogathatja, ha elhiteti a törökkel, hogy komoly belső támazzal, és jelentős lengyel segélyhadakkal rendelkezik, így talán el lehet halasztani a büntető hadjáratot. Bethlen így ír a kajmekámnak: „Azért, ha nagyságod István vajdát székibe vissza akarja vitetni, bölcsen megítélheti, ilyen erős derekas had ellen micsoda készüllettel kelletik gondolkodni”³⁶

A vajda azonban hamarosan Bécs felé orientálódott, sőt Homonnaival is szoros kapcsolatokat ápolt, így Bethlen letett a támogatásáról, és csapatokat is küldött a török sereg támogatására. Bethlen ekkortájt karolta fel Markó vajda³⁷ ügyét, de a moldvai események túl gyorsan peregtek Moglia Sándort „mazullá tötték” és Radu Michneát iktatták be a vajdaságba akivel a fejedelem jó viszonyt tartott.. Bethlen azonban nem adta fel, és 1617-ben folyamatosan lobbizott Markó érdekében, ezúttal Havasalföld felé. „Markó uram dolgát most fussátok valóban kérné csak Havasalfölde, mivel Moldvát másnak hallom ígérték”.³⁸

³³ Ekkor Michne Radul havasalföldi és Tomsa István moldvai vajdák.

³⁴ Bethlen Gábor követutasítása Angyalossy Mihály számára. Gyulafehérvár. 1615 április 27. In.: Török-magyarokori Állam-Okmánytár. Szerk.: Szilády Áron-Szilágyi Sándor. Pest, 1869. I. 132.o.

³⁵ Bethlen Gábor vádló levele Homonnay György ellen. Gyulafehérvár. 1616 január 28. In.: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1881. VII. k. Törvények és okiratok. 303.o.

³⁶ Bethlen Gábor levele Mehmet pasa kajmekámnak. Kolozsvár. 1615 december 7. In.: Bethlen Gábor. Levelek. Szerk.: Sebestyén Mihály. Bp.,1980. 67-70.o.

³⁷ A vajda titulus ez esetben nem azt jelenti, hogy valódi vajdasággal rendelkezne, csupán a bolyárok közül való vajda jelöltet takar.

³⁸ Bethlen Gábor követutasítása szövérdi Gáspár Jánosnak. 1617 szeptember 25. In.: Török-magyarokori Állam-Okmánytár. Szerk.: Szilády Áron-Szilágyi Sándor. Pest, 1869. I. 184-190.o.

1618-ban Illés Sándor havasalföldi vajda ellen veti latba diplomáciáját. Leveleiben és követutasításaiban a vajdát támogató görög pártot vádolja az áldatlan állapotok okozójaként. Az írások tele vannak a menekült bojárokat idéző szörnyűségekkel, a görögök „fertelmes cselekedetivel”. Bethlen olyan színben tünteti fel a vajdaság uralkodó elitjét, ami Vlad Tepes rémuralmát idézi.³⁹ Bethlen vádaskodásainak oka lehet azon őt ért vád, melyet a fejedelem egy Szkender pasának írott levelében említ. Ezek szerint megint saját jelöltjét, Poharnik Lupult kívánta a vajdaságba ültetni, sőt bizonyos számú erdélyi haddal is támogatta. Bethlen az erdélyi katonákról mint dezertőrökről, banditákról beszél, akik akarata nélkül költöztek át a havasokon.⁴⁰ Nehéz azonban elhinnünk, hogy több száz fegyveres Bethlen tudta nélkül ilyen vállalkozásba foghatott volna, bár kisebb kontingensek önkényes távozásáról több adatunk is van, még törvénycikkek is megemlékeznek a problémáról.

1619-20-ban aztán a moldvai Gaspar Gratianival gyűlik meg Erdély baja. Bethlen komoly kölcsönt nyújt az új vajdának, hogy aztán ő is a lengyelek felé közeledjék és Homonnait támogassa. Az adósságot kiegyenlítését Gratiani utódai is csak halogatni képesek. Bethlen első felvidéki hadjárata után, mikor a magyar rendek választott királya lett és ezt a Porta is megerősítette, az a vajdaságokkal folytatott diplomáciai viszonyban is éreztette hatását. A hitlevelekben és egyéb aktusokban már kiérződött az erdélyi uralkodó fősége, s a vajdák következetesen használták a „Magyarország választott királya és Erdély fejedelme” megszólítást.⁴¹

A vazallusok kényes diplomáciai viszonya azonban továbbra is okozott meglepetéseket. A teljesség igénye nélkül álljon itt még egy példa erre vonatkozólag. A fejedelmi főség egyre látványosabb éreztetése készíthette Miron Barnovszki moldvai vajdát arra, hogy a fejedelem tekintélyébe gázoljon, és a szokásos éves ajándékképpen egy kehes lovat küldött neki. Bethlen válaszában ez olvasható: „...ily nagy háládatlanságát nem reménylettük volna, kin csodálkozással bosszankodván, magunkra neheztelünk ... hogy meggyalázz jó barátunk, jó cselekedetünk felett egy rossz sánta pokróczos lovadnak ennyi idegen országból udvarunkban gyülekezett nagy fejedelmek embereinek láttokra bemutogatásával, holott tudja jól kegyelmed az erdélyi fejedelmeknek az két szomszéd vajdák

³⁹ Vlad Tepes vajda, a későbbi Drakula gróf is a diplomáciának köszönhetné, hogy megőrizte az emlékezet, hiszen róla Mátyás király terjesztette nyugaton a vérszomjas despota látszatát.

⁴⁰ Bethlen Gábor levele Szkender pasához. Gyulafehérvár. 1618 július 11. In.: Bethlen Gábor. Levelek. Szerk.: Sebestyén Mihály. Bp., 1980. 100-110.o.

⁴¹ Görög Ferenc: Báthory Gábor és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz. In.: Történelmi Tár. Pest, 1880. 588.o.

esztendőnként eleitől fogva fő lovakat szoktak vala bemutatni, az jó szomszédság megtartásának bizonyos jeléül. ... Az sánta lovat vissza küldtük, tartsa utolsó szükségére.”⁴²

A tárgyalt korszak utolsó évtizedei nem sok változást hoztak a vazallusok egymás közti viszonyában. A Rákócziak Bethlen politikáját követték, s megfelelő nyomásgyakorlással hűséges, de legalábbis passzív szomszédokkal vették körül magukat. I. Rákóczi György 1636-os győzelme az őt letenni készülő török sereg fölött nagyot lendített Erdély tekintélyén. Utóda azonban az országot valódi vazallusi szerepre kárhóztatta a lengyelországi tragédia után, így Erdély megszűnt a vajdaságokat nyugat felől gravitáló központ lenni. A század második felében Moldva már csak a lengyelekre számíthatott, míg Oláhország a konstantinápolyi görög érdekcsoportok provinciájává vált.

⁴² Bethlen Gábor levele Miron Barnovszki moldvai vajdának. Gyulafehérvár. 1627 május 23. In.: Török-magyarokori Állam-Okmánytár. Szerk.: Szilády Áron-Szilágyi Sándor. Pest, 1869. II. 8-9.o.